

GYÖRGY ÁRPÁD BOTOND

BOSZORKÁNYPEREK A 17. SZÁZADI MAROSVÁSÁRHELYEN

■ A 16–19. századokban lezajlott boszorkányperек a történészek számára a legszínesebb és egyik legnépszerűbb kutatási témát jelentették az elmúlt évtizedekben. A titkos találkozó, a természetfeletti erők hatalmáról szóló történetek a társadalom szinte minden tagjának megragadták a képzeletét. Az emberek elsöprő többsége hitt az ártó és gonosz varázslatokban. Észak-Amerikától az orosz tajgáig, egyházi és világi bíróságok ítélete alapján, számos nő, férfi és gyerek szenvedett kínhalált a boszorkányság vádjá miatt.¹ A kora újkorban a keresztény világ minden pontjáról érkeznek tudósítások boszorkányperекről.² A lefolytatott perekről készült és fennmaradt források, az elhúzódo tárgyalások és a tanúk sokasága széles értelmezési lehetőséget biztosítanak a kutatók számára. A terjedelmes jegyzőkönyveket ugyanis számos megközelítési és vizsgálati szempontot alkalmazva lehet elemezni. A jegyzőkönyvek szövegei által betekintést nyerhetünk nemcsak az emberek transzcendensről alkotott elképzeléseibe, hanem a hétköznapi életükbe is.

Már írásunk legelején tisztázni szeretnénk, hogy kit tartunk boszorkánynak, sőt azt is, hogy a pusztá méregkeverés is a boszorkányok attribútumai közé tartozott, holott az adott korban, számos ember foglalkozott hasonló praktikákkal. Ugyanitt említhetjük azokat az eseteket is, amikor valakik néha egy vita hevében rontással és átokkal fenyegették meg a szomszédot, de boszorkánynak számítottak azok a bábák is, akik tapasztalati tudásukra támaszkodva a kor embere számára érhetetlen módon végeztek magzatelhajtást, vagy éppen igyekeztek ismeretlen betegségeket gyógyítani. Éppen ezért úgy véljük, hogy minden olyan ügy, amelyben a boszorkány szó előfordul, boszorkánypernek számít, hiszen még ha a vádaskodás maga alaptalan is, a vád maga annyira súlyos, hogy lényegében annak, aki a gyanú alól nem tisztázta magát, az élete veszélyben forgott. Ugyanakkor az alaptalan rágalmozások sem maradtak következmények nélkül. Jelentős pénzbüntetést és megvetést kockáztatott az a személy, aki valakit minden alap nélkül gyanúba kevert.³

Boszorkányperек Nyugat-Európában, a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben

■ A magyar szakirodalomban a kora újkori boszorkányperек kutatástörténetét, perspektíváit és lehetőségeit 2013-ban Sz. Kristóf Ildikó foglalta össze. A kutatói feladatok mellett röviden bemutatta a boszorkányüldözés történetét a kora újkori intézményesüldéstől az üldözések 18. századi tetőzéséig. Megállapításai szerint a boszorkányüldözések és a társadalmi válságok között létezik összefüggés, ugyanis nagyobb megpróbáltatások után a társadalom sok esetben így próbálta belső feszültségét levezetni.⁴ Értelmezése alapján a boszorkányság három típusáról beszélhetünk: az ártó mágiát használó *male-*

ficiumról, a varázslást végző *sortilegiumról*, illetve a mérgező boszorkányságról, vagyis *veneficiumról*.⁵ A Marosvásárhelyen tárgyalt esetekben mindhárom típus megtalálható. Az alábbiakban bemutatásra kerülő esetek alapján látni fogjuk, hogy sok asszonyt varázslással, mérgezéssel és ártó mágia használatával vádoltak meg.

A magyar történetírás egyik legnagyobb, majdnem befejezett forráskiadási projektje az ország területén zajlott boszorkányperek legalább egy részének publikálása vármegyékre és városokra lebontva.⁶ Ennek a forráskiadásnak a keretein belül a marosvásárhelyi perek is publikálásra kerültek. E kiadvány Marosvásárhellyel foglalkozó része is mutatja, hogy viszonylag nem kis mennyiségű forrásanyagról beszélhetünk. Azt is fontos kiemelnünk, hogy nem kezelik a várost külön Marosszékától, mivel a városi és a széki jegyzőkönyvek 16–18. századi anyagát nem választották szét.⁷

Erdélyen belül Kiss András rendkívül sokrétű életművében kapnak szerepet a boszorkányperek. Önálló kötetet szentelt nekik, az elsősorban forráskiadásként 1998-ban megjelent *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák* című kötetében.⁸ Kisebb átalakításokkal 2004-ben ismét kiadta a kötetet.⁹ Rendkívül színes, izgalmas forráskiadványról beszélhetünk, mely a társadalmi, erkölcsi normákat megszegőket helyezi a középpontba. A kötet bevezető tanulmánya különösen fontos jelen kutatás szempontjából. A korábbi hagyományos értelmezésekkel ellentétben más kontextusba helyezi a boszorkányság kérdését. A történetírásban a boszorkányságot és a mágiát elsősorban néprajzi és vallási megközelítésben vizsgálták. Kiss András azonban egy másik aspektusra hívja fel olvasói figyelmét, mégpedig arra, hogy azok, akiket boszorkánysággal vádoltak, nemcsak az egyházi, hanem más társadalmi normákat is súlyosan megszegtek. Mint az Marosvásárhely esetében is kiderült, a boszorkányság sok esetben több súlyos normaszegéssel járt együtt.¹⁰ Ahogy azt Fehér Andrea találóan megjegyzi a 18. századi kolozsvári boszorkányperekről szóló tanulmányában, aki az erdélyi perekkel foglalkozik, az nem fog hatalmas boszorkányszombatokról vagy éppen repülő nőkről szóló információkra bukkanni.¹¹ Fehér Andrea fentebb említett kutatása szerint a 18. századi Kolozsváron a nők ellen indított eljárások csupán 5%-a kapcsolódik valamilyen módon a boszorkányság viszonylag tág fogalmához.¹²

Kolozsvár esetében a boszorkányperek sajátos aspektusaira hívta fel a figyelmet Pakó László. Kutatásaiban Igyártó György prókatori tevékenységét tanulmányozta. Véleménye szerint néha a személyes ellentétek erősebbek voltak egy boszorkánывád megfogalmazásakor. Tanulmányából az is kiténik, hogy az esetek többségében a boszorkánysággal megvádolt asszonyok képesek voltak magukat hatékonyan megvédeni.¹³

Két közismert magyarországi szakértő, Klaniczay Gábor és Pócs Éva angol nyelvű tanulmánykötet-sorozatát szenteltek a témának, amely Európa számos pontjáról mutat be példákat, módszertani, megközelítési lehetőségeket, nem beszélve arról az időbeli vagy éppen társadalmi térről, amit a boszorkányság kutatása jelent.¹⁴ Számunkra a harmadik kötet tűnik a legfontosabbnak, hiszen elsősorban nem a boszorkányperek tartalmi és démoni kérdésével foglalkozik, hanem sokkal inkább azok lefolytatásával.¹⁵

Alapvetően boszorkányság vádjával bárkit illethettek, sőt számos boszorkányper forrása becsületsértési ügy volt, ahol egy öregasszonyt különböző okokkal és indokokkal boszorkánynak neveztek. Akad erre példa Kolozsváron

is, ahol a városi boszorkányperek közül az első adat rögtön egy becsületsértési per.¹⁶ A boszorkányperek sokrétűek és sokfélék. Úgy tűnik, hogy a boszorkányság vádjához szükséges egyfajta ártó szándék feltételezése és általában más, a kor társadalmá által elítélt bűncselekményhez is kapcsolódik a vád (abortálás, paráznaság).¹⁷ A jó és a rossz rontás, igézés és gyógyítás közötti különbségeket a szakirodalom is igen részletesen tárgyalja, illetve azokat a hatásokat is, amelyek a vallomást tevőket érték. Nemcsak a kínszaksokról van szó, hanem hogyan szivárognak le a társadalom alsóbb rétegeibe az egyes boszorkányokról kialakított képek, hozzájuk kapcsolt cselekedetek. A néphagyományban ugyan nincs helye, de a boszorkányüldözéssel foglalkozó korabeli jogi útmutatók szívesen használták például a boszorkányszombat képét, vagy a boszorkányokon található testi jelekre is nagy hangsúlyt fektettek.¹⁸ A népi hiedelem által gyógyítónak tartott asszonyok és a valóságos gyógyító asszonyok, illetve azok az emberek, akiket látónak tartottak, könnyedén kerülhetnek boszorkányság vádjá alá, a legtöbb esetben épp egy félresikerült gyógyítás miatt.¹⁹ Ugyanakkor teljesen más megközelítést alkalmaz tanulmányában Cătălina Covaciu, ő hermeneutikai szempontok alapján vizsgálja a boszorkányokhoz kapcsolódó jelzőket.²⁰

Marosvásárhely esetében, mivel a jegyzőkönyvek nem teljesek, nem beszélhetünk kvantitatív kutatásról. Másrészt nagyon nehéz a boszorkánypereket meghatározni s kategorizálni, hiszen a boszorkány elég elterjedt szitokszó, elsősorban idős nőkkel szemben alkalmazzák előszeretettel verbális abúzusok esetén. Gyakran boszorkánynak szidták a másik felet, ezzel is jelezve megvetésüket, és fokozták a másik fél megaláztatásait. Így nem meglepő módon az esetek jó része a nők közötti konfliktusokból keletkeztek. Ezt támasztják alá a sokkal gazdagabb források alapján keletkezett nyugat-európai munkák is. A német területeken például, akárcsak Marosvásárhelyen, felülreprezentáltak a nők a vádlottak között. A társadalom ugyanis az öregasszonyokat, főleg, ha szegények voltak, nem tekintette teljes értékűeknek. Ráadásul nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a lehetőséget sem, hogy a női test mennyit változik az évek során, és hogy a kora újkori ember számára bizonyos kor fölötti változások már természetellenesnek tűntek.²¹ A német boszorkányperek esetében a forrásanyag gazdagsága lehetővé tette a kutatók számára azt, hogy kvantitatív feldolgozásokkal is próbálkozzanak. Számadataik azt sugallják, hogy relatív magas az özvegyasszonyok aránya, a megvádolt nők egyharmada ugyanis közülük került ki. Egyes esetekben, elszigetelt területeken ez az arány akár kétharmad körül is lehetett.²² Szintén a nyugati statisztikai adatokat feldolgozó munkákban emelik ki, hogy a boszorkánysággal megvádolt személyek elsősorban a szegényebb néprétegekhez tartoztak.²³

Amikor a források is lehetővé tették, a kutatások már nem csupán a vádlottak társadalmi háttérét elemezték, hanem azokat a körülményeket is, amelyek során felmerültek a vádak. Szintén fontos azt is megemlíteni, hogy kik voltak azok, akik másokat boszorkánysággal gyanúsítottak. Azt is tudjuk, hogy a boszorkánypereknek néha súlyos politikai háttere is volt, mint például az 1610-es években, amikor Bethlen Gábor ezeknek a pereknek köszönhetően szerzett vissza kincstári birtokokat, illetve mutatta meg politikai erejét.²⁴ Azonban a boszorkányüldözések néha a városokon belül is a személyes konfliktusok, esetleg megvesztegetések során indultak meg. Jó példa erre a kolozsvári prókátor, illetve későbbi director, Igyártó György 1578–1586 közötti, Pakó

László által bemutatott életpályája.²⁵ Szintén felmerül a politikai lejáratás célja egy 1703 és 1705 közötti, Nagybányán lezajlott, Szappanos Márton elleni per esetében is.²⁶ A 18. századi magyarországi boszorkányüldözés csúcspontját a szegedi nagy boszorkányperek jelentették, amelyek nemcsak a politikai motívációkat, de a tanúk szájába adott történeteket is megörökítették.²⁷

Az Erdély és Nyugat-Európa közötti különbségeket, illetve a 17. századi boszorkányüldözéseket is más megvilágításba helyezi a törvényesség kérdése. Nyugaton már 16. században az egyházi mellett a világi hatóságok is bekapcsolódtak az üldözésekbe, például Angliában több, boszorkányok elleni törvényt adtak ki – személyesen I. Jakab angol király foglalkozott a boszorkányok ügyével.²⁸ Ezzel szemben a 17. századi Erdélyben ilyen rendelkezésekről nem tudunk annak ellenére, hogy a boszorkányok elleni világi eljárásokról itt is beszélhetünk, szervezett üldözésről azonban nem.²⁹ Ha nem is következetes szigorral, de az országgyűlésen is felléptek például a jövendőmondók és más ördögi tudományok művelői ellen. A jövendőmondókat Angliában is büntették, és számos szakkönyvet adtak ki az igazságszolgáltatás számára, hogy a törvénykezésben szerepet játszó személyek még behatóbban ismerjék meg a boszorkányok mesterkedéseit.³⁰ Mivel a magyar teológiai irodalom nem szentelt túl sok figyelmet a boszorkányoknak, így jelen kutatás alapján állítjuk, hogy a Magyar Királyság területén, Erdélyben és a hódoltságba sem beszélhetünk szervezett boszorkányüldözésről a 17. században.³¹

A 17. századi Marosvásárhelyen elsősorban becsületsértési perekben találkozunk boszorkányokkal. Ha valakit boszorkánynak neveztek, akkor jogosan kérhette, hogy az elkövető lakoljon meg tetteért, és fizesse be a város kasszájába a nyelvbírságot. Azonban, ha valaki nem akarta befizetni, megvédhette magát azzal, ha bebizonyította tanúkkal, hogy a nő vagy ritkábban férfi, valóban megfelel a boszorkány tág fogalmának. Önmagában a boszorkányság mint fogalom rendkívül tágan értelmezhető, és tájegységeként változik.³² A magyar boszorkányhitre nemcsak a nyugati „szakirodalom” egyes elemei, hanem a néprajzi elemek is hatottak, illetve a népmondák is, és jelentős szerepet kaptak a gyógyító és esetlegesen ártó szellemek is. Ezért nem lehetett nehéz a 17. század embere számára egy rosszakarót vagy éppen egy rosszindulatú gyógyítót találni, hiszen a mindennapi élet részét jelentették.³³

Útmutatásul szolgált az ügyekben eljáróknak a népi hiedelem mellett a 15. századtól megjelenő szakkönyvek, amelyek a boszorkányüldözők számára készültek mind katolikus, mind protestáns részről. Ezekben fontos szempontokat találtak arra, hogyan különböztessék meg a népi babonát a valódi ördögi művektől. A 16. század végére már kifejezetten bő szakirodalma volt a különböző boszorkányeseteknek és a kiszabható büntetéseknek, ezzel erősítve a népi hiedelmeket és bizonyos alkalmakkor a tömeghisztériát is.³⁴

Az Európa számos részén tapasztalt, úgynevezett hullámszerű, már-már tömeghisztériát idéző boszorkányüldözések tömeges kivégzésekhez vezettek.³⁵ Ezek a magyar térségből hiányoztak, hiszen a magyarországi és erdélyi boszorkányüldözések csúcspontja a 18. században volt, és ennek mintegy a tetőpontja a szegedi, a történetírásban *nagy* jelzővel szereplő boszorkányper-sorozat volt.³⁶

Marosvásárhely esetében nem lehet, és nem is szeretnénk, olyan elméletekbe bocsátkozni, amelyek szerint a boszorkányperek valamilyen válság tünetei vagy a felső rétegek által indított társadalmi folyamatok lennének. Véleményünk szerint a boszorkányperek azt az elit és a társadalom többi részé-

ben meglévő hitet tükrözik, amely alapján ha valami rossz történik a világban vagy valaki életében, az csakis valami ártó szándék jele lenne. Ha pedig találtak egy olyan személyt, aki megfenyegetett valakit, vagy a másnak bevált kúrárt nem volt hajlandó elvégezni, és olyan praktikához folyamodott, amelyek a társadalmi normákat túllépték, máris gyanúba keveredett.³⁷ Természetesen a marosvásárhelyi perekben is megjelentek varázslatok, rontások, alakváltások és egyéb jelek, amelyek más perekben is szerepeltek, azonban a jelenlegi alfejezet célja inkább az eljárásrend és a per lefolytatásának a bemutatása. Nem térünk ki az összes boszorkányperre, hiszen ezek anyagait már megjelentették. A példákban jórészt nőekkel találkozunk. Ellenük több eljárás zajlott, sokkal bővebb és érdekesebb információval szolgálnak, ráadásul a női boszorkányság sok esetben kapcsolódott a paráznasághoz és a házasságtöréshez, de már a szabadosabb életforma is gyanút keltett a vizsgált korszakban.

Marosvásárhelyi boszorkánypercek

■ A 17. század első évtizedeiben nagyon ritkán jelenik meg a boszorkányság mint vád a marosvásárhelyi jegyzőkönyvekben, akkor sem konkrét boszorkányvádokról, sokkal inkább becsületsértési ügyekről beszélhetünk. Az esetek elsősorban többségében nő a vádlott, ez nagyrészt megegyezik a magyarországi szakirodalom által vizsgált arányokkal.³⁸ Az egyik első ilyen becsületsértési esetet, amikor az elhangzott szavakat bővebben is idézték, 1625. január 24-én tárgyalta a marosvásárhelyi tanács. Lázár Györgyné perelte be Csetne Péternét, mivel ez azt terjesztette róla, hogy a szolgálója Brassóban egy fiúgyereknek adott életet, valamint azt, hogy boszorkány, és erről ő tudott is. Továbbá azt mondta Lázár Györgynéről, hogy a szolgálójával boszorkányos praktikákban vesz részt, többek között a gyerek eltüntetésében. A tanács a felperest és hét kezesét megeskette arra, hogy a boszorkányos praktikákban, illetve a gyermek eltüntetésében nem vett részt. Úgy tűnik, a tanács elhitte, hogy a felperes csupán megtalálta a holttestet, nem ő okozta a gyermek halálát. Azonban Lázár Györgynének és Csetne Andrásnénak is jelentenie kellett volna a gyermek halálának az esetét a tiszteknek. A két egymással veszekedő nőt három-három forint bírságra ítélték. A bíróság a deliberátumban megemlíti azt is, hogy az ügyet a két fél által állított tanúk meghallgatásával vizsgálta ki.³⁹

Szintén becsületértési ügyben bukkan fel a boszorkányság és az ördögösség egy 1629. szeptember 4-i tárgyaláson. Varga Mihály veszett össze korábban nagyon csúnyán Takács Istvánnéval. A tanúk szerint nem tudni, hogy a veszekedésre mi adott okot, de az biztos, hogy az esetkor Varga a háza udvarán, a nő pedig az utcán állt. A konfliktus régebbi eredetű lehetett, ugyanis Varga Mihály feleségét Takács Istvánné katona fia vagy rokona elszöktette. A tanúk szerint Varga Mihály Takácsné is bűnrészességgel vádolta, szerinte valamilyen boszorkányság és ördögösség is szerepet játszott abban (a tanú nem emlékszik pontosan, melyik szót használta), hogy felesége elhagyta. A nőt azzal fenyegette meg, hogy ha be meri tenni a lábát a házába, akkor minden fogát kiveri. Azt azonban senki sem látta, hogy végül beváltotta-e a fenyegetést.⁴⁰ Az ügy további fejleményeit nem ismerjük.

A boszorkányság sokkal árnyaltabb képével találkozunk a Falábú Jánosné és leánya, Kata ellen indított perben. Az ügy jól jelzi a boszorkányság, a paráznaság és a bujtatott prostitúció közötti összefüggéseket. A pert eredetileg 1633. július 5-én indították el, de maga az eset húsvét napján történt. Két pó-

mul járt „kliens”, Somosdi Mihály és Csiszár István vezetett össze a Falábú János által tartott kocsmá előtt, a veszekedésből végül véres konfliktus lett, és Csiszár István megvágta Somosdi Mihályt. Csiszár István eredetileg Falábú János fiát, Szabó Andrászt akarta megtámadni valamilyen borügylet miatt, de valószínűleg inkább a szeretőtartás volt az ok.⁴¹

A két udvarló hamarosan rájött, mi is okozhatta az egész galibát valójában, hiszen immáron közösen fogták perbe Falábú Jánosnét, Annát és lányát, Katát paráznaság vádjával 1633. szeptember 21-én. Egy négytagú, mai szóhasználatlaltal szociálisan hátrányos helyzetű család képe bontakozik ki előttünk. Az apa, gúnynevéből is ítélve, valószínűleg mozgáskorlátozott volt, aki a család bevételeit borméréssel egészítette ki, a felesége azonban nyilvánosan csalta többekkel is, s az erkölcstelen légyottok helyszíne minden valószínűség szerint a kocsmá lehetett. A család Kata nevű lánya pedig meglehetősen szabados életét élt, szoros kapcsolatot tartott fent több szolgarangú személlyel az anyja tiltása ellenére is. A boszorkányság szempontjából azonban azok a részletek fontosak, amelyeket a fogamzástól kapcsolatosan osztanak meg a tanúk, pontosabban, hogy milyen varázslatokat és bűbájokat hajtanak végre, hogy ne legyenek terhesek a nők, illetve az, hogy a tudás, miképpen száll anyáról lányára.

Nem tudjuk, hogy a lány hány éves volt a per idején, de már tanúskodhat, amiből arra következtetünk, hogy 15–20 év közötti lehet. A tanúk szerint a legények már múlt aratáskor biztatták, hogy dobja el bátran a pártáját. Többet hallották, aminek anyja nem nagyon örülhetett, ugyanis pellengér alá valónak szidta a lányát. A jelenkor természettudományi ismereteivel rendelkező olvasó számára egészen groteszken hat az, hogyan nyilatkozik Falábú Kata arról, hogy miként estek vele szerelembe a férfiak, és kerülte el a nem kívánt terhességeket. Szarvas Jánosné Orsolya asszony feltehetőleg a család egyik szomszédja vagy jó ismerőse, mondta el, hogy bár az apja is tudta a lányáról, nem tett ellene semmit. Szintén az ő vallomásából értesülünk arról, hogy amikor megkérdezték, nem fél-e a teherbe eséstől, azt válaszolta, hogy biztosan tudja, nem eshet teherbe. A szerelmi praktikái között pedig egy zöld béka szerepelt, amit, ha a legények megérintettek, nyomban szerelembe estek a lánnyal. Sárpataki Andrásné pedig a praktikát is hallotta, hogyan akadályozta meg Kata a nem kívánt terhességeit. Egy zöld békát kellett egy csuporban a hangyabolyba rakni, majd egy adott idő után kiszedni a csuprot, abba bort tölteni, megkerülni a házat, és odaadni a kiszemelt férfinak. Ebben az esetben, azt hisszük, egy népies szerelmi bájolás kissé eltorzult verziójáról beszélhetünk. Szabó Péterné Kata asszony szerint a lányá dicsekedett azzal, hogy neki senkitől nem lehet gyereke, de ennek az okát nem árulta el, azonban gyanakodnak arra, hogy a legényekhez békát érintett, amit egy ronggyal eldugaszolt csuporba zárt.⁴² Ezzel a bűbájjal akarta bebiztosítani, hogy ne essen teherbe.

Falábú Jánosné Anna asszony és lánya, Kata elleni pert ezt követően a város tisztjei vették át, de csupán töredékek ismertek a per további lefolyásáról.⁴³ Az ítéletet 1633. október 15-én hozta meg a tanács. Végül az anyja jóslata bevált, hiszen lányát paráznaságban bűnösnek találták, illetve úgy ítélték meg, hogy a magzatját természetes körülmények között veszítette el, ezért pellengérré és a városból történő kiűzésre ítélték. A magzat említése érdekes, mert a tanúk épp azt emelték ki, hogy a vádlott azt terjesztette, ő nem eshet teherbe. Az ítéletben a boszorkányság vádja fel sem merült.⁴⁴

Inkább becsületsértési az az ügy, amiben 1634. június 12-én vettek fel valamásokat Marosvásárhelyen. Veres Mártonné perelte be Szűcs Pált, mert az úrnapi sokadalomban hangosan kurvának és boszorkánynak szidta annak ellenére, hogy a jelenlevők, legalábbis a tanúvallomások szerint, csitítani igyekeztek a férfit.⁴⁵

Klasszikus boszorkányper az, amely Kállai Gyurkáné ellen indult 1639. május 31-én. A per nem magánvád, a városi előljárók, ún. tisztek indították meg. A vallomások alapján úgy tűnik, hogy egy egyszerűbb javasasszonyról van szó, aki kissé morbid módszereket alkalmazott. Csizmadia Nagy Lőrinc apját bűvölte meg, hiszen saját ürülékét itatta meg vele, aminek következtében a „páciens” megbolondult és elfutott. Csizmadia azonnal az apja keresésére indult, közben állatalakokat látott, majd amikor az apját kísérte haza, ott, ahol azelőtt az állatokat pillantotta meg, már az asszonyt látta. Kállai Gyurkánét ráadásul a félresikerült gyógyítás mellett még erkölcstelen életvitellel is vádolták. Több gyanús legény kapott nála szállást, és látták, mesélték, hogy paráználkodik is velük, vagy csak túlságosan vígan voltak nála. A tanúk többször megemlézték, hogy az asszony nem főz tisztán, hanem saját ürülékét rakja bele az ételbe, s ez érezhető a halon és a szőlőből készült levesen is. Azt is említik, hogy egyes legényeket különös praktikákkal saját magához lánccolt, és ha azok el akarták hagyni, az többnyire tragikus következményekkel járt. Nánási Máténé Barbara asszony szerint ő Prágai Mátétól hallotta, hogy Kállainé bizonyos esetekben más nők számára is szerzett férfit, például Molnár Istvánnának egy szabólegényt. Ő személyes tragédiája miatt is vádolta az asszonyt, hiszen Gyurkó nevű fia az azelőtti télen szidta az asszonyt, és három napra rá meg is halt.⁴⁶

Kállainé, úgy tűnik, néha mások számára is végzett különböző varázsló feladatokat. Farkas Jánosné Anna asszony már több praktikáját ismerte: halottak sírjából szerez földet, s rosszakaróinál hinti el, így menekült meg a törvénytől, hiszen egyszer már elfogták. Azonban amikor kérés érkezik hozzá, akkor azt nem teljesíti, mert magának sem tud jót, hogyan tudna másnak jót cselekedni. Ugyanakkor legalább egy esetben földet szórt szét a törvényhozók talpa alá, illetve a legtöbb tanú megemlíti, hogy feslett, parázna életet élt, és férjét is megcsalta.⁴⁷ Ebben az esetben nem maradt fent a deliberátum.

Más oldalról mutatja be a boszorkánypereket Baba Persa Márton és felesége 1642 januárjában kelt pere Görög Istváné Erzsébet (Száváné) ellen. Itt egy becsületsértési ügyről beszélhetünk, a tanúk szerint a férfi többször is szidalmazta az asszonyt, hogy az nem főz tisztán, és az ételekbe különböző dolgokat tesz. A nő kikérte magának a gyanúsítást. Baba Persa Márton, hogy mentse a bőrét, megpróbálta bizonyítani, hogy ha a nő nem is boszorkány vagy ördöngös személy, legalább tisztátalanul főz. A több tárgyalási forduló ellenére a tanúk a veszekedést látták és hallották, de senki sem vallotta, hogy a nő bármit is elkövetett volna főzés közben.⁴⁸ Az ügy második tárgyalása alapján úgy tűnik, hogy a vádak teljesen alaptalanok voltak: így vallottak a tanúk május 13-án és október 21-én is.⁴⁹ Sajnos nincs meg az ítélet, hogy teljesen tisztán lássunk az ügyben.

Ugyanezen év január 28-án még egy boszorkányperert tárgyaltak a marosvásárhelyi bíróság előtt, a megfogatott Nagy Mártonné ellen. Az ügy érdekessége, hogy nem a tisztek, hanem Tolnai Mihály indította meg az eljárást. A vallomások szerint számos vádpontban bepanaszolta a nőt, elsősorban boszor-

kányként: az ő és a felesége betegsége miatt, de vádolta lopással és paráználkodással is. A vallomások szerint Nagy Mártonné szegénysorban élt, jövedelmét némi borkiméréssel igyekezett bővíteni. Számos helyen szerepelt bérlőként, de azoknál, akiknél lakott, jó véleménnyel voltak róla. Ezzel szemben akik korábban ismerték, például Mészáros Imréné Erzsébet asszony, vallomásukban kiemelték, hogy Zilahon, majd később, Marosvásárhelyen is egy „*tolvaj kurva*” volt. A városban is több helyen pletykálták, hogy könnyen kapható egy kis kapcsolatra. Nem ismerjük az ítéletet, feltehetőleg a boszorkányság vádja már csak ráadás volt, talán egy féltékeny feleség is motiválhatta a feljelentőt, hiszen korábban szoros volt a kapcsolatuk, vagy éppen a férfi büszkeségét sértette a visszautasítás.⁵⁰

Már az átalakuló igazságszolgáltatás idézte maga elé Márkos Annát 1676. május 28-án. Mivel aggódtak, hogy elszökik az ítélet-végrehajtás elől, ezért le is fogatták. A vádat Tarisznya Gergely, a város directora képviselte. Az ügy teljes lefolyását nem ismerjük, mivel a jegyzőkönyv hiányos, de az biztos, hogy legalább egy tanú megemlíttette, hogy a vádlott füvekből gyógyított, és ez teljesen bizonyítja boszorkányságát. Nem részletezi a jegyzőkönyv, de a nő is magára vallott, feltehetőleg kínzás hatására, itt azonban véget is ér a bejegyzés.⁵¹

Teljes ítéletet őriztek meg a jegyzőkönyvek abban az ügyben, amelyet a város directora, Rozsnyai István indított Kőrösi Jánosné Sárdi Katalin ellen. Az ítélet 1682. október 6-án született. A delibérátumban tételesen felsorolják, miért is ítélik máglyahalálra az asszonyt. Habár önmaga is bevallotta bűneit (feltehetően a kínzástól való félelmében), illetve sokan vallották, hogy közismert boszorkány, a tanács úgy találta, a sok pletyka miatt a nő elmeállapotának ellenére is kivizsgálják az ügyet. Összesen öt pontban határozták meg, hogy miért találták bűnösnek. Először, mert a küszöb alatt két edényt találtak: az egyikben egy égetett gyékény, a másikban egy tyúk volt – az edény a tanúk szerint az volt, amelyben főzött. A második pont szerint Komárominét megfenyegette a temetőben, hogy kitöri a nyakát, és a nő a temetőben csakugyan többször bucskázott. Azonban azt a tanács is elismerte, hogy habár a sértett nő nem volt részeg, amikor a nyaktörő mutatványok történtek vele, azért nem lehet kizárni azt sem, hogy a tanúk nem mondanak igazat. Harmadszor Kerekes János lánya álmában látta, hogy a gonoszok megszállták Sárdi Katalint, megkínozták, és még a haját is levágták. Másnap Sárdi Katalin maga mesélte a vásártéren, hogy mi történt vele. Negyedik pontban egy ördögi gyógyítás miatt találták ördöngösnek és boszorkánysosnak, mivel éjjel a keresztútnál Borbély János fiát az általa „ebágnak” (epilepszia) nevezet betegségből kilenc orsó tűzénél egy kondérba rakva akarta kigyógyítani, és ezek a praktikák nem keresztényi tanítás szerint valók. Ötödik pontban Majosné és Szűcs Pálné bíróság által nem tisztázott felmentését is az ő praktikáinak tudták be. Mivel szemmel látható bizonyítás nincs, a fenti pontok alapján bizonyítottnak látták a boszorkányságot.⁵²

Érdekes a fellebbvitel ügye, mivel a tanács szerint nem látták teljesen bizonyítottnak a boszorkányságot és az ördöngösséget, de mégis valószínűnek tartották a nő bűnösségét. Mégis, ha hét ember kezességét vállalt érte, és a vádlott megesküdött, akkor felmentést nyert a vádak alól.⁵³

A város előljáróinak elég körültekintő eljárását mutatja az az 1683. július 9-én tárgyalt ügy, melyben Gombási Márton vádolta meg Szabó Andrásné

Nyerges Zsuzsát, hogy 1676-ban Segesváron különböző bűbajos módszerekkel megölte a lányát. A város lefogatta a nőt, és a segesvári tanácsot kérte meg, hogy vallassanak az ügyben. A segesvári tanács és a Marosvásárhelyen felvett vallomások nem tudták bizonyítani a nő bűbajos és boszorkányos életmódját, illetve azt, hogy része volt a lány halálában. Mivel életmódja rengeteg gyanúra adott okot: paráználkodott, abortált, és úgy tűnik, abortuszok elvégzésével is gyanúsították, illetve személye békétlenséget szított az emberek között, ezért a tanács döntése értelmében a hóhér a városból kivezette. Kitevételkor megfenyegették, hogy ha még egyszer a város határain belül találják, akkor végrehajtják rajta a kiszabott lefejezés általi halálos ítéletet. A bevett szokást számos más erdélyi, illetve magyarországi város is használta.⁵⁴

A fentebb bemutatott ügyek alapján ugyan nem lehet általánosítani, azonban kitérni belőlük, hogy a különböző varázslások és különleges gyógyítások a tárgyalt korszakban mindenki számára elérhetőek voltak. Leginkább akkor kerültek a hatóságok látókörébe ezek az esetek, ha egy füves gyógyítás nem megfelelő eredménnyel ért véget, esetleg valaki elégedetlen volt a számára nyújtott „szolgáltatással”. Az is kiderült, hogy a megvádolt nők éveken át viszonylag nagy nyilvánosság előtt végezték tevékenységüket, mégis egy ponton a hatóságok, esetleg magánvádlóként egy polgár, eljárást indítottak ellenük. Az eljárás, amennyire csak lehetett, alapos volt. A korszak vége felé már tárgyi bizonyítékokat is begyűjtöttek, de mint látjuk, az sem jelentett teljes bizonyosságot. A bíróság igazságos döntéseket szeretett volna hozni, ezért, ha nem volt elég szavahihető tanú, vagy nem volt egyértelmű a helyzet, akkor az ítéletet elnapolták, a vádakát módosították vagy ejtették. Csak akkor hoztak ítéletet, amikor biztosak voltak a dolgukban. Ilyen eseteknél is ki kell azonban emelni azt, hogy a halálos ítéleteket ugyan meghozták, de mint azt a fenti példák is mutatják, igyekeztek minél kevesebb vért ontani, ezért általában adtak egy menekülési lehetőséget. Habár az elítéltek vétke valóban halálbüntetést kívánt volna, a bíróság szerint nem sértették meg annyiszor és annyira a törvényeket, hogy a város kivégeztesse őket még akkor sem, ha több vádpontban is vétkesnek bizonyultak.

■ JEGYZETEK

1. Klaniczay Gábor: *Boszorkányüldözés Közép- és Kelet-Európában*. In: Tuszor Péter (szerk.): *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója alkalmából*. ELTE BTK, Bp., 1998. (A továbbiakban: Klaniczay: *Boszorkányüldözés*). 399–416.
2. Malcolm Gaskill: *Witchcraft and evidence in early modern England*. Past and Present Volume 198. 2008. Issue 1. (A továbbiakban: Gaskill: *Witchcraft and evidence*). 33–37.
3. Pakó László: *Boszorkányvadás az anyagi érdek és a bosszúvágy szolgálatában*. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Balassi Kiadó, Bp., 2014. (A továbbiakban: Pakó 2014) 160–161.
4. Sz. Kristóf Ildikó: *Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők-2013-ban*. In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók, és démonok Közép-Kelet-Európában*. Balassi Kiadó, Bp., 2014. 17–62.
5. Uo. 23.
6. *A magyarországi boszorkányság forrásai. I–IV*. Balassi Kiadó, Bp., 1997 – napjainkig.
7. Bessenyei József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai*. II Balassi Kiadó, Bp., 2000. 117–164.
8. Kiss András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Kriterion Könyvkiadó, Buk.–Kvár, 1998.
9. Uő: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2004. (A továbbiakban: Kiss András 2004)
10. Kiss András 2004.15–17.
11. Fehér Andrea: „The instrument of the Devil” The Image of the Witch in 18th Century Cluj. *Studia Historica* 64. évf. 2019. 1. sz. 123–142.
12. Uo. 125.

13. Pakó 2014. 155–170.
14. Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Demons, Spirit. Witches.* 1–3. Ceu Press, Bp.–New York. 2008.
15. Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Demons, Spirit. Witches.* 3. *Witchcraft. Mythologies and Persecutions.* Ceu Press, Bp.–New York. 2008.
16. Pakó László – Tóth G. Péter: *Kolozsvári boszorkányperek 1564–1773.* In: Tóth G. Péter (szerk.): *Magyarországi boszorkányság forrásai.* IV. Balassi Kiadó, Bp., 2014. 49.
17. Kiss András 2004. 21–23.
18. Klaniczay Gábor: *Learned Systems and Popular Narrations of Visions and Bewitchment.* In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Demons, Spirit. Witches.* 3. *Witchcraft. Mythologies and Persecutions.* Ceu Press, Bp.–New York. 2008. 50 – 73.
19. Tringli István: *Bábajos és néző asszonyok levelesítő jegyzékekben.* In: Tringli István: *Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez.* Line Design, Bp., 2017. 28–41, különösen 30–35.
20. Cătălina Covaciu: *Adversarii ordinii divine? Portretul acazațiilor în procesele de vjăitorie clujene.* In: Marius Eppel (szerk.): *Magie și familie în Europa în epociile modernă contemporană.* Editura Mega, Cluj-Napoca. 2016. 13–44.
21. Alisson Rowlands: *Witchcraft and Old Women in Early Modern Germany.* Past and Present Volume 173. 2001 Issue 1. 50–60.
22. Uo. 62–63.
23. Uo. 70–71.
24. Nagy László: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor...” Magvető Kiadó, Bp., 1981. (A továbbiakban: Nagy László 1981) 139–142.
25. Pakó 2014. 155–170.
26. Kis-Halasz Judit: *The trial of an honest citizen.* In: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Demons, Spirit. Witches.* 3. *Witchcraft. Mythologies and Persecutions.* Ceu Press, Bp.–New York, 2008.
27. Tóth G. Péter et alii. (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai.* V. Balassi Kiadó, Bp. 2016. 15–38.
28. Gaskill: *Witchcraft and evidence.* 41–43.
29. Kiss András 2004. 22–28.
30. Gaskill: *Witchcraft and evidence* 45–47.
31. Klaniczay: *Boszorkányüldözés* 410–411.
32. Uo. 413–416.
33. Pócs Éva: *Tündér és boszorkány Délkelet- és Közép-Európa határán.* Ethnographia 97. évf. 1986. 2–4. sz. 177–256.
34. Klaniczay Gábor: *Boszorkányhit, boszorkányvád, boszorkányüldözés a XVI–XVIII. században.* Ethnographia 97. évf. 1986. 2–4. sz. (A továbbiakban: Boszorkányhit) 257–260.
35. Klaniczay: *Boszorkányüldözés* 404–407.
36. Tóth G. Péter et alii. (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai.* V. Balassi Kiadó, Bp., 2016. 15–38., illetve Klaniczay: *Boszorkányüldözés* 405.
37. Klaniczay: *Boszorkányhit* 269.
38. Uo. 261.
39. A Román Nemzeti Levéltárak Maros Megyei Fiókja, Marosvásárhely [Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale, Târgu Mureș], 9. fond: Marosvásárhely municipium levéltára [Fond nr. 9.: Primăria municipiului Târgu Mureș], 118. levéltári mutató: Adminisztratív és ítélkezési iratok [Inventar nr. 118.: Documente administrative și judecătorești], 290. csomó [fasc. 290.], 204v–205r
40. Uo. fasc. 291. 171r-v
41. Uo. 134r – 135v
42. Uo. 136r-138v
43. Uo. 141v
44. Uo. fasc. 290. 42v–43r
45. Uo. fasc. 292. 19v–20r
46. Uo. 189r–190r
47. Uo. 190r–192r
48. Uo. 314r-v, 315r-v, 319r
49. Uo. 323r-v; 292. 353r-v
50. Uo. 319r–320v
51. Uo. fasc. 293. 229v
52. Uo. 312v–313v
53. Uo. 315v
54. Uo. 317r-v; 318v